

מבוא: הערכה תפקודית של ילדים באמצעות תצפיות לשם התאמת דרכי עבודה

גן הילדים הוא מסגרת חינוכית שבה שוהים ילדים שנים אחדות המשמעותיות למהלך התפתחותם. בגן נערכות פעילויות רבות ומגוונות המאפשרות לילדים לרכוש כשרים ומיומנויות בתחומי ההתפתחות השונים: חברתי, רגשי, קוגניטיבי, שפתי ותנועתי, ולתת להם ביטוי.

לרוב, הרכב האוכלוסייה בגן הוא הטרוגני והוא מכיל ילדים שאפיוניהם, נטיותיהם, העדפותיהם, יכולותיהם וקשייהם מגוונים. בכל כיתת גן ישנם בדרך כלל כמה ילדים מתקשים. קשייהם יכולים לנבוע ממקורות שונים (ביולוגיים, סביבתיים) ולהתבטא בדרגות חומרה שונות, החל מקשיים זמניים וחולפים ועד לקשיים מתמשכים, שחלקם מהווים בסיס לליקויים נוספים המתגלים מאוחר יותר. בתוך קבוצת הילדים ישנם גם ילדים שיכולותיהם בתחומים מסוימים גבוהות במיוחד.

כחלק ממחויבותה מצופה מן הגננת ליצור אינטראקציות משמעותיות עם כל ילד, שיאפשרו לה היכרות מעמיקה עם יכולותיו ועם קשייו. היכרותה איתם תכוון אותה להתאים לו פעילויות בחיי היום-יום של הגן. נקודת המוצא לעבודה עם ילדים מתקשים היא ראיית כל ילד כפרט, הערכת תפקודו והיענות לצרכיו הייחודיים באמצעות בנייה והפעלה של תכנית עבודה אישית-חינוכית, שתיבנה על בסיס ממצאי התצפיות המוצגים בחוברת זו (יחד עם מידע נוסף מההורים ותוצרי העבודה של הילד).

התצפית, כפי שתוצג להלן, מיועדת לשימוש במסגרות החינוכיות בגיל הרך, ומבוססת על העקרונות המוצגים בקווים המנחים לצוות החינוכי של הגן (עשייה חינוכית בגן הילדים, 2010). על-פיה מוצע לאנשי החינוך בגיל הרך כלי להיכרות שיטתית ומעמיקה עם תפקודם של ילדים בגילאי 3 - 4, והיא משמשת בסיס לזיהוי קשיים המאפשר מתן מענה הולם מוקדם ככל האפשר, כמו גם לזיהוי יכולות גבוהות במיוחד ותחומי חוזק של ילדים בגן. התצפית נעשית תוך התייחסות לייחודיות של המסגרת החינוכית שבה יכולה הגננת (ולעיתים אנשי צוות רב-מקצועי) לעקוב אחר אפיוני תפקודם של ילדים בחיי היום-יום בסביבתם הטבעית. קבוצת הילדים בני אותו גיל היא מעין 'קבוצת ביקורת' מתמדת, המזכירה את הנורמות ההתפתחותיות הרווחות של רוב הילדים.

בנוסף למענים הניתנים על-ידי הגננת במסגרת הגן, במקרים שבהם נראה צורך בהתערבות נוספת יופנו הילדים למערכות האבחוניות-טיפוליות בקהילה. למערכות אלה אמצעים שונים ומגוונים שעשויים לתת מענה לקשיים בהתפתחות.

הערכת תפקוד הילדים בגן

נתייחס למונח הערכה כתהליך שמטרתו: קידום התפתחות הילדים בכל התחומים ובתהליכי הלמידה. בשנים האחרונות במערכות חינוך בעולם, כמו גם בישראל, מתחזקת מגמה שעל-פיה ההערכה מקדמת למידה. מגמה זו בהערכה מתבססת על חוויות של למידה רגשית, חברתית וקוגניטיבית.

הלמידה העצמאית של כל ילד במסגרת הגן מתרחשת באינטראקציות בין-אישיות ועם הסביבה הפיזית של הילד במהלך חיי היום-יום (על-פי: **הלומד, המלמד ומה שביניהם**, ערכה למפקחים, למנהלים ולצוותי החינוך, משרד החינוך, תשע"ד).

בחוזר מנכ"ל משרד החינוך תשע"ו/ו1 מודגש, כי הערכה משמשת חלק בלתי נפרד מהתהליכים החינוכיים השוטפים והיום-יומיים המתנהלים במסגרות החינוכיות. בחוזר זה מוצגות מטרות ההערכה וההליכים במסגרת גני הילדים.

"מטרת ההערכה היא להכיר כל ילד היכרות מעמיקה ולזהות את צרכיו ההתפתחותיים, את העדפותיו, את נטיותיו, את יכולותיו ואת קשייו. היכרות מעמיקה זו תשמש בסיס לבניית תכנית עבודה מותאמת לצרכיו של כל פרט. מעקב לאורך כל השנה יאפשר בקרה על התקדמות הילד ויוביל לקבלת החלטות לגבי המשך תכנית העבודה או לגבי עריכת שינויים בתכנית כאשר הם נדרשים".

כלי ההערכה המוצעים הם:

כלי התצפית 'מבטים': מסתכלים בסביבה טבעית על ילדים בגן (משרד החינוך, 2002). בחוברת זו מוצגת מהדורה מעודכנת לכלי התצפית 'מבטים'.

תוצרי עבודה והתנסויות של ילדים: התבוננות בתוצרי משחק, בתנועה, ביצירה, באוריינות וברישום גרפי ובתוצרי פעילויות המערבות תהליכי חקר והבנה חשבונית.

בחבורות תכניות הלימודים שפורסמו מוצגים מטרות ויעדים (על-פי גילאים) ומגוון התנהגויות המעידות על התוצאות המצופות.

איסוף מידע מהורי הילדים: ההורים, כשותפים מרכזיים לעבודה החינוכית, יכולים להעביר לגננת במפגש פרטני מידע על תפקודם של הילדים במסגרת הבית, על מצבי חיים בעלי השפעה על התנהגויותיהם וכל מידע נוסף הנראה להם בעל חשיבות.

תצפיות בסביבה הטבעית של הגן

נתייחס למונח 'תצפית' כתהליך של הסתכלות מכוונת על התנהגותם של ילדים בסביבה הטבעית של הגן באירועים מגוונים, בזמנים שונים, בסביבות שונות, במהלך חיי היום-יום ולאורך כל השנה. התבוננות זו היא שלב ראשון לקראת פענוח והסקת מסקנות.

הבית וגן הילדים הם הסביבה הטבעית שבה מתפתח כל ילד. סביבה זו מציעה כר נרחב לביטוי התנהגות מגוונת של ילדים בשגרת היום-יום על יכולותיהם וקשייהם. לתצפית בסביבה הטבעית יתרונות רבים עבור הילד הנצפה: הוא נשאר בסביבה שבה מצופה ממנו לתפקד באופן האופייני לחיי היום-יום, ואין מעבירים אותו לתנאים בלתי מוכרים. הוא מרגיש חופשי, לא מאוים ולא נתון לביקורת, בשונה ממצבי אבחון פורמליים. כתוצאה מכך יכול הילד לחשוף בפני המסתכל את צדדיו החזקים, את הכישורים והיכולות מלבד הקשיים והליקויים (Hills, 1993; Hand, 1981; Bagnato, 2007).

הגישה המוצעת לעריכת תצפיות בסביבה הטבעית של הגן מדגישה את החשיבות של תפקוד ילדים בסביבות ובהקשרים שהם משמעותיים עבורם. הגן הוא במה להתרחשות משחקית, חברתית, רגשית, שפתית, תנועתית, שבה יכול כל ילד לבטא את תפקודו האופייני. הסביבות השונות בגן מזמנות לילד אפשרויות בחירה וביטוי להעדפות אישיות, למצבים הדורשים פתרון בעיות, לקונפליקטים בין-אישיים ולחוויות בעלות עוצמה שונה. בסביבות אלה על הילד להתמודד עם מטלות בכל תחומי ההתפתחות ובדרגות קושי שונות (1996, 2009, NAEYC).

הסביבה הטבעית בגן כוללת מרחבים פיזיים שונים שבהם מתרחשת הפעילות היום-יומית: שולחנות עבודה ויצירה, חצר ומתקנים, מקומות למשחק חופשי, ארוחות. כל זאת בסדר יום מתוכנן ובארגון סביבתי גמישים, שבהם על הילד להתמודד עם מעברים מפעילות לפעילות המתרחשות במרחבים השונים ועם שינויים טבעיים בזרימת הפעילות היום-יומית (Coster, 1998; Rogoff, 1993).

כאמור, התצפית היא אחת מתוך מגוון של שיטות לאיסוף מידע על תפקודם של ילדים מלבד התוצרים של פעילויותיהם השונות ודיווחים ושיחות עם הורים. כל אלה משמשים מקורות בתהליך ההיכרות עם הילדים (Leavitt & Eheart, 1991; Bergan, 1993; Benjamin, 1994; Snow & Van Hemel, 2008).

חשיבות ההתערבות המוקדמת בעקבות זיהוי יכולות וקשיים של ילדים

ההסכמה בדבר חשיבותן ויעילותן של מניעה והתערבות מוקדמת רווחת בעולם שנים רבות (Guralnick, 1997; Conroy & Brown, 2004).

התערבות מוקדמת מאפשרת את התהליכים הבאים:

- מניעה של הצטברות והחמרה של קשיים קיימים
- מניעת הופעתם של קשיים רגשיים-חברתיים נלווים
- מניעת יצירת פערים ביחס לבני הגיל
- מניעה או הפחתת החומרה של הקשיים בתפקוד
- מתן אפשרות לממש יכולות שאינן באות לידי ביטוי באופן ספונטני

מחקרים מחזקים את ההנחה שהתערבות בגיל מוקדם יעילה במיוחד.

ישנה עדות לכך, שנתונים ביולוגיים, הקשורים לגמישותה (plasticity) של מערכת העצבים המרכזית המתפתחת, מבטיחים את השפעת ההתערבות בטווח הארוך (Anastasiow, 1990; קליין ויבלון, 2008). כמו כן, השקעה בגילים הצעירים הוכיחה שהיא חוסכת במשאבים המופנים מאוחר יותר לשירותי החינוך המיוחד, השיקום והרווחה (Schweinhart, 1993; Shonkoff, 1994).

הזיהוי הראשוני של יכולותיו של כל ילד הוא מהותי בכל תכנית עבודה אישית. הזיהוי חייב להיעשות על-ידי

אדם שמכיר את הילד היכרות מעמיקה ככל האפשר, שיוצרת תנאים לילד להתנהג בטבעיות ללא תחושת מתח או חרדה (NAEYC, 2009, Bagnato, 2007).

במסגרת המשפחתית - ביתית ההורים הם הדמויות המרכזיות בחיי הילד. עם יציאתו מבית הוריו למסגרת החוץ-ביתית מהווה הגננת דמות משמעותית נוספת עבורו להתקשרות, לחיקוי, לתמיכה וללמידה. הגננת אמונה על יצירת קשר עם כל ילד ועל התייחסות מובחנת לאישיותו. מתפקידה לחתור להיכרות מעמיקה עמו, שתאפשר לה לזהות קשיים התפתחותיים יחד עם נטיות, סגנון התנהגות, מאפייני מזג, העדפות אישיות ודפוסים תרבותיים של משפחות. משימה זו דורשת קשר הדוק עם ההורים, אשר להם המידע וההיכרות הנרחבים ביותר עם ילדם (**עשייה חינוכית בגן הילדים**, 2010).

בגיל הרך נע תפקודם של ילדים על פני רצף נרחב, שבו בא לידי ביטוי מגוון של התנהגויות וצרכים. בטווח רחב זה קשה לעיתים להבחין בין אפיונים התפתחותיים לבין קשיים התפתחותיים:

אפיונים התפתחותיים הם סגנונות התנהגות שונים הנכללים בטווח הרחב של הנורמה, ומבטאים מרכיבים אישיותיים של ילדים. לדוגמה, ילד הממעט להשתתף בפעילויות קבוצתיות אך מגלה הנאה, מעורבות וקשר לכל הנעשה בגן, ייתכן שבכך הוא מבטא סגנון אישי ואפיון התפתחותי, שיש לכבדם כשאלה אינם מלווים בביטוי מצוקה ובקושי תפקודי.

קשיים התפתחותיים מעכבים את מהלך ההתפתחות התקין ומצריכים התערבות חינוכית וטיפולית מתוכננת. לדוגמה, ילד הנמנע מהשתתפות בפעילות הגן כתוצאה מקושי ליצור אינטראקציה חברתית, ילד שמתקשה בשימוש במתקני החצר כתוצאה מסרבול מוטורי או ילד שאינו מבצע הוראות מילוליות כי הוא מאחר או לוקה ברכישת השפה. כל אלה מחייבים התערבות שתעזור להם להתמודד עם קשייהם ליטול חלק פעיל ולהשתתף בחיי היום-יום של הגן, ותאפשר להם המשך תקין של התהליך ההתפתחותי.

ההבחנה בין אפיונים לבין קשיים התפתחותיים היא חלק בלתי נפרד מתהליך הפענוח והסקת המסקנות שייעשה בעקבות איסוף המידע במהלך התצפיות (ראה סעיף 'פענוח והסקת מסקנות', עמ' 17).

כאשר מתגלים קשיים וחשדות בדבר ליקוי התפתחותי בעקבות התצפיות, יש צורך לפנות לגורמים מקצועיים כדי לערוך אבחונים יסודיים ומעמיקים. יחד עם זאת, מוטלת על הגננת ועל שאר חברי הצוות המסייע האחריות לבנות תכנית התערבות חינוכית בהתאם לקשיים כפי שהם באים לידי ביטוי בגן.